

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра української мови

«До захисту допускаю»

завідувач кафедри української мови,

доктор філологічних наук, професор

_____ Віра КОТОВИЧ

«_____» _____ 2025 року

Формування уявлень про ономастику та народну етимологію в здобувачів загальної середньої освіти

Освітня програма: Середня освіта (Українська мова і література,
мова і література (англійська))

Спеціальність: 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)»

Предметна спеціальність: 014.01 «Середня освіта» (Українська мова і
література)

Додаткова предметна спеціальність: 014.02 «Середня освіта» (Мова та
зарубіжна література (англійська))

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації: Магістр середньої освіти.

Вчитель української мови і літератури,
англійської мови та зарубіжної літератури.

Автор роботи – **Іванна ДУБІЛЬ**

_____ *підпис*

Науковий керівник – док. філол. наук, проф. **Віра КОТОВИЧ**

_____ *підпис*

Дрогобич, 2025

Захист магістерської роботи

Формування уявлень про ономастику та народну етимологію в здобувачів загальної середньої освіти

(тема роботи)

Оцінка за стобальною шкалою:

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

Коротка мотивація захисту:

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue or grey ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are approximately 20 lines visible. The paper has a slight shadow on the right side, suggesting it's resting on a surface.

_____ Голова ЕК _____ ім'я, прізвище
дата підпис

Секретар ЕК _____ ім'я, прізвище
підпис

АНОТАЦІЯ

Іванна ДУБІЛЬ. Формування уявлень про ономастику та народну етимологію в здобувачів загальної середньої освіти

У магістерській роботі досліджено теоретичні та методичні засади формування уявлень про ономастику та народну етимологію в здобувачів закладів загальної середньої освіти. Актуальність дослідження зумовлена потребою оновлення змісту сучасної мовної освіти, посилення уваги до лінгвокультурологічного компонента навчання, а також необхідністю розвитку в учнів умінь інтерпретувати мовні явища крізь призму культурно-історичного досвіду українського народу.

У роботі уточнено сутність понять *ономастика*, *ономастикон*, *народна етимологія*, визначено їхню роль у процесі формування мовної та культурної компетентностей здобувачів загальної середньої освіти. Проаналізовано механізми народноетимологічних трансформацій та їх вплив на розвиток мовної системи. Окрему увагу приділено методичним основам опанування ономастичного матеріалу в шкільному курсі української мови.

Представлено методику роботи з ономастичними одиницями та прикладами народної етимології на уроках української мови, розроблено систему вправ і завдань, спрямованих на формування стійких і науково обґрунтованих уявлень про власні назви, їх тлумачення та функціонування.

Результати дослідження сприяють удосконаленню змісту лінгвістичної освіти та формуванню в учнів цілісного уявлення про природу української мови як носія культурної пам'яті.

ABSTRACT

Ivanna DUBIL. Formation of ideas about onomastics and folk etymology among students of general secondary education

In the master thesis explores the theoretical and methodological principles of the formation of ideas about onomastics and folk etymology among students of secondary education institutions. The relevance of the study is due to the need to update the content of modern language education, increase attention to the linguocultural component of learning, as well as the need to develop students' skills in interpreting linguistic phenomena through the prism of the cultural and historical experience of the Ukrainian people.

The work clarifies the essence of the concepts of onomastics, onomasticon, and folk etymology, and determines their role in the process of forming linguistic and cultural competencies of secondary education students. The mechanisms of folk etymological transformations and their influence on the development of the language system are analyzed. Special attention is paid to the methodological foundations of mastering onomastic material in the school course of the Ukrainian language.

A methodology for working with onomastic units and examples of folk etymology in Ukrainian language lessons is presented, and a system of exercises and tasks aimed at forming stable and scientifically based ideas about proper names, their interpretation and functioning is developed.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ І.	
ОНОМАСТИКА ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА ТА КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	9
І.1. Ономастика в системі мовознавчих наук.....	9
І.2. Історія вивчення власних назв в українському мовознавстві.....	15
І.3. Мовна особистість і роль онімів у формуванні національно-культурної свідомості здобувачів загальної середньої освіти.....	19
РОЗДІЛ ІІ.	
НАРОДНА ЕТИМОЛОГІЯ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	24
ІІ.1 Етимологія наукова та етимологія народна.....	24
ІІ.2. Співвідношення понять, відмінності, прояви наукової та народної етимологій.....	36
ІІ.2. Народна етимологія в українській мовній традиції.....	40
ІІ.3. Психолінгвістичні основи формування етимологічного мислення школярів	44
РОЗДІЛ ІІІ.	
МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ОНОМАСТИКУ ТА НАРОДНУ ЕТИМОЛОГІЮ В ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДньої ОСВІТИ	49
ІІІ.1. Аналіз чинних освітніх програм і підручників щодо представлення ономастики та етимології.....	49
ІІІ.2. Система вправ і завдань для формування навичок ономастичного та етимологічного аналізу власних назв	50
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	55

ВСТУП

Ономастика як лінгвістична дисципліна та народна етимологія як один із важливих механізмів народної інтерпретації мовних явищ є невід’ємними складниками мовної компетентності сучасного здобувача загальної середньої освіти. Система власних назв – антропоніми, топоніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми, зооніми, ергоніми тощо – становить цінний пласт мовної картини світу, в якому відображено історичний досвід народу, його уявлення, соціальні зв’язки, ментальні стереотипи та ціннісні орієнтири. Водночас народна етимологія, що виявляється у спробах пояснити незрозуміле слово через асоціативне зближення з відомим мовним елементом, також відіграє певну роль у становленні мовної особистості, засвідчуючи природний пізнавальний механізм інтерпретації мовних фактів.

Сучасна українська школа реалізує компетентнісний підхід, спрямований на формування у здобувачів освіти здатності використовувати мовні знання в комунікативних, освітніх, наукових, культурних і соціальних ситуаціях. Одним із ключових результатів вивчення української мови є формування цілісної мовної картини світу, що передбачає усвідомлення учнями мовних явищ не лише як засобів спілкування, а й як елементів духовної спадщини та ідентичності. У цьому контексті ономастика та народна етимологія стають потужними пізнавальними інструментами: власні назви відкривають шлях до історико-культурних реконструкцій, а народні етимологічні переосмислення – до розуміння психології мовця, його когнітивних стратегій і мовної креативності.

Актуальність дослідження. Проблема формування уявлень про ономастику та народну етимологію у здобувачів загальної середньої освіти є актуальною з кількох причин. По-перше, ономастикон української мови – надзвичайно багатий, різноманітний і культурно навантажений, але в шкільній практиці він представлений фрагментарно. У програмах з української мови розглядають окремі ономастичні класи (насамперед прізвища, імена, географічні назви), однак системна робота з ономастичним матеріалом часто

відсутня через брак методичних розробок, навчальних кейсів, інтегрованих завдань. Учні рідко усвідомлюють цінність власних назв як культурного феномену та інструменту формування національної ідентичності.

По-друге, народна етимологія в шкільних підручниках майже не розглядається, хоча саме вона дає змогу зрозуміти, як формується мовна свідомість народу, як відбуваються асоціативні процеси, як мова відображає повсякденний досвід людини. У народних етимологічних переосмисленнях виявляють себе ментальні моделі, фантазія, національна специфіка способу мислення, гумор і творчість. Для учня це – природний шлях до розвитку лінгвокультурологічної компетентності та критичного мислення.

По-третє, у культурно-науковому просторі України посилюється інтерес до витоків рідної мови, до реконструкції історичних смислів, збереження нематеріальної культурної спадщини. Поглиблене вивчення ономастики та народної етимології сприяє відродженню історичної пам'яті, формуванню ціннісного ставлення до української мови, переосмисленню національних традицій. Учні, які розуміють природу власних назв і механізми народного тлумачення слів, легше формують стійку культурно-мовну ідентичність.

По-четверте, у сучасній лінгводидактиці зростає роль текстоцентричного, культурологічного, етнолінгвістичного та когнітивного підходів. Власні назви, фольклорні тексти, міфи, легенди, хроніки, топонімні легенди, власні пояснення етимології слів – це матеріал, що надає широкі можливості для інтегрованого навчання. Робота з таким матеріалом забезпечує не тільки мовну, а й історичну, літературну, культурну, краєзнавчу компетенцію.

По-п'яте, формування у здобувачів загальної середньої освіти умінь працювати з мовними фактами, аналізувати мовні явища, робити етимологічні припущення, порівнювати наукові та народні версії походження назви сприяє розвитку дослідницьких умінь – ключової вимоги Нової української школи.

Усе це свідчить про те, що проблема формування уявлень про ономастику та народну етимологію в шкільній мовній освіті є своєчасною й важливою як у науковому, так і в методичному аспектах.

Ономастика як галузь лінгвістики має сьогодні розвинену теоретичну базу. Питання походження й становлення власних назв, їхньої семантики, структури та функцій висвітлено в працях Л. Белея, Д. Бучка, І. Желєзняк, Ю. Карпенка, В. Лучика, В. Німчука, М. Худаша та інших відомих учених. Значний внесок у вивчення антропонімії, ойконімії, гідронімії, урбанонімії та інших ономастичних класів здійснюють сучасні українські дослідники С. Вербич, Г. Бучко, Н. Колесник, В. Котович, З. Купчинська, Г. Лукаш, Я. Редьква, М. Торчинський, Н. Торчинська та ін.

Народна етимологія як явище лінгвокультури та мовної свідомості також неодноразово ставала об'єктом аналізу в сучасних наукових працях Ю. Кругляка, Т. Космеди, Н. Сологуб, О. Селіванової та ін. Більшість таких досліджень зосереджена на теоретичному аналізі проблеми.

Питання методики формування ономастичної компетентності школярів порушуються епізодично та переважно в межах досліджень із лінгвокультурології, етнопедагогіки, фольклористики або краєзнавства. Брак комплексних методичних систем, спрямованих саме на формування уявлень про ономастику та народну етимологію, засвідчує необхідність спеціального системного дослідження.

Мета роботи – обґрунтувати теоретичні засади та розробити методичну систему формування уявлень про ономастику та народну етимологію у здобувачів закладів загальної середньої освіти.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан наукового вивчення проблем ономастики та народної етимології в українській лінгвістиці та лінгводидактиці.
2. Розкрити сутність ономастичних понять, визначити змістові компоненти ономастичної компетентності учня.
3. Визначити природу народної етимології, її пізнавальний потенціал, функції та місце в мовній картині світу.
4. Обґрунтувати педагогічні умови формування уявлень про ономастику та народну етимологію у здобувачів закладів загальної середньої освіти.

5. Розробити методичну модель, зміст і комплекс практичних завдань для формування відповідних уявлень.

Об'єкт дослідження – процес мовної освіти учнів закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови, зміст, методи формування уявлень про ономастику і народну етимологію в учнів закладів загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети використано такі методи: *теоретичні*: аналіз лінгвістичних і лінгводидактичних джерел, порівняльно-історичний аналіз ономастичних матеріалів, класифікація та типологізація власних назв, моделювання; *емпіричні*: спостереження за освітнім процесом, аналіз підручників; *статистичні*: кількісний та якісний аналіз результатів роботи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі вперше системно обґрунтовано поняття «ономастична компетентність учня» як складника лінгвокультурологічної компетентності; розкрито дидактичний потенціал народної етимології в навчанні української мови; розроблено методичну модель формування уявлень про ономастику та народну етимологію в учнів; запропоновано комплекс завдань, інтегрованих у зміст уроків української мови.

Теоретичне значення роботи в тому, що результати дослідження поглиблюють теорію лінгводидактики, оскільки вводять у науковий обіг поняття ономастичної компетентності, уточнюють її структуру, критерії сформованості та способи розвитку. Робота поглиблює розуміння народної етимології як когнітивного механізму та джерела мовної картини світу.

Практичне значення магістерської роботи полягає в розробленні комплексу завдань, методичних рекомендацій, зразків вправ, які можуть бути використані на уроках української мови; у краєзнавчих гуртках; під час факультативних занять, проєктної та дослідницької діяльності учнів.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ І.

ОНОМАСТИКА ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА ТА КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

І.1. Ономастика в системі мовознавчих наук

Ономастика як галузь мовознавства формувалася поступово, у тісному зв'язку з розвитком лексикології, історичної граматики, семантики та етимології. Первісно власні назви розглядалися лише як частина словникового складу мови, і тому їх вивчення відбувалося в рамках загальної лексикології. Проте вже в античні часи мислителі звертали увагу на особливий характер власних імен, їхню специфічну семантику та культурну значущість. Про важливість імені писав ще Платон та розмірковував про природу номінації, зв'язок між ім'ям і сутністю речі.

У середньовіччі інтерес до власних назв посилюється в межах християнської традиції, коли біблійні імена трактуються як знаки особливої сакральної цінності. Проте системне, науково обґрунтоване дослідження власних назв починається лише в епоху Відродження та Просвітництва. Поступово вивчення онімів переходить від суто філологічного до історико-культурного і етнографічного рівня [9, 32].

Як окрема дисципліна ономастика виокремилася у ХІХ ст., коли європейські філологи – насамперед представники порівняльно-історичного мовознавства – почали розглядати власні назви як важливе джерело реконструкції історії народів.

У слов'янському мовознавстві формування ономастичної науки пов'язують із працями О. Потебні. Саме він одним із перших акцентував на семантичній глибині власних назв, зазначаючи, що ім'я «не просто позначає предмет, а вказує на його мовну й культурну індивідуальність» [1, 109].

У ХХ ст. ономастика стає повністю сформованою галуззю лінгвістики з власним термінологічним апаратом, поділом на підсистеми, методами та принципами дослідження. У другій половині ХХ ст. важливу роль у цьому

відіграли дослідження українських мовознавців Д. Бучка, Ю. Карпенка, О. Купчинського, В. Лучика, М. Худаша, П. Чучки, які підкреслювали: «Ономастика – це світоглядна дисципліна, що формує знання про картину світу народу через його власні назви» [23, 24].

Інтенсивний розвиток ономастичних студій припадає на другу половину XX – початок XXI ст. Сьогодні ономастика є міждисциплінарною наукою, що поєднує мовознавство, історію, етнографію, культурологію, географію, психологію, соціологію. Власні назви розглядаються як інформаційний код культури народу, який відображає його історичний досвід, вірування, ментальність, суспільні цінності.

Ономастика охоплює широкий спектр онімів – власних назв різних типів. Кожна група має свою семантику, структуру, специфіку функціонування, тож сучасні дослідники класифікують їх на підсистеми. Основними напрямками теперішніх ономастичних досліджень є антропонімія, топонімія, гідронімія.

Антропонімія – це розділ ономастики, що вивчає особові імена людей (імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, псевдоніми, криптоніми, літературні та фольклорні антропоніми). Антропоніми є надзвичайно інформативними для історії та етнографії. Як зазначає М. Торчинський, «антропонімія – це архів етнічної історії народу, який зберігає стародавні мовні, соціальні й культурні нашарування» [23, 15].

Топонімія досліджує географічні назви (назви країн, регіонів, міст і сіл, урочищ, гір, полів, місцевостей тощо). М. Худаш підкреслює, що топонімія – це «словесна мапа історії народу, що фіксує найстаріші сліди його мовної й культурної присутності» [26, 17].

Гідронімія охоплює назви водойм та водних об'єктів (річок, озер, морів, океанів, джерел, лиманів). Гідроніми часто зберігають найдавніші етномовні шари, зокрема індоєвропейські та праслов'янські корені. Дослідники стверджують, що «гідронімія є одним із найконсервативніших пластів лексики» [23, 21]. Зупинимось детальніше на характеристиці цієї групи онімів.

Назви майже всіх великих рік мають у різних мовах семантику «ріка» або «велика ріка» *Амур* (нівхаське), *Єнісей* (хантійське), *Лена* (евенкське), *Нігер* (туарегське), *Ніл* (семітське), *Об* (іранське), *Рейн* (галльське). Так само в основу назв гірських масивів часто закладено значення «гора»: *Альпи* – «гори» (кельтське), *Кавказ* – «білосніжні гори» (іранське), *Карпати* – «скелясті» (фракійське), *Тянь-Шань* – «небесні гори» (китайське) тощо.

Гідронім *Дніпро* (давньоукраїнське *Дньпръ*) є композитом, друга частина якого походить із фригійської мови, де означає «широкий». *Дніпро*, був, імовірно, давньоєвропейською назвою цієї ріки. Скіфи, що з'явилися біля неї у VIII ст. до н. е., додали до такої назви своє слово зі значенням «ріка», пор.: осетинське *сіоп* – «ріка». Отже, значення назви *Дніпро* – «ріка широка». Слов'яни, що здавна жили біля Дніпра, мали свою назву цієї ріки: *Словутич* (зафіксована в «Слові о полку Ігоревім»), *Слаута* (в українських переказах). Ці похідні форми вказують на давнішу, незасвідчену назву – *Слова*, яка має індоєвропейську структуру і означає «текуча». Слов'янська назва *Слова* вийшла з ужитку, заступившись іншомовною назвою *Дніпро*, але збереглося похідне слово *слов'яни* – «люди, що живуть біля річки *Слова*» [27, 35].

Назви річок давно привертають увагу дослідників. Внаслідок накопичених за досить тривалий час спостережень з'ясувались деякі закономірності: великі ріки зазвичай мають назви більш давнього походження, а невеликі річки частіше мають пізні назви. Це можна стверджувати лише для порівняльно обмежених територій, що знаходяться в однакових природних та історичних умовах. Наприклад, у Павлоградському р-ні Дніпропетровської обл., де більшість території заселяли запорізькі козаки, протікає річка *Терса*. В місцевих легендах переповідається про козака Максима Терсу, який вперше наважився оселитися на берегах невеличкої річки, що дуже сильно розливалася навесні; саме за прізвиськом козака нібито і назвали річку [4, 83].

Але з наукового погляду це пояснення назви викликає сумніви. По-перше, в області є три річки зі словом «терса»: *Мала Терса*, *Середня Терса* і *Верхня Терса*. У цих річок різне географічне розташування і різний характер течії.

Малоймовірно, щоб одна людина жила одночасно у різних місцях, або ж прізвище *Терса* було настільки поширено серед козаків. По-друге, *Верхня Терса* на відміну від річок Приазов'я тече на північ, а не на південь; а мовою тюркських народів «терс» означає «протилежна, зворотня», таке тлумачення назви ріки пояснює і її особливості. По-третє, всі *Терси* є рівнинними річками, що сильно розливаються навесні, а поєднання тюркських слів «дере» – долина і «су» – вода пояснюється як «водяна долина», що не суперечить особливостям рельєфу долини *Терси* [4, 84].

Розглянемо походження гідроніма *Тернівка*. Коли у XVIII ст. ці землі почали активно освоювати запорізькі козаки, то заселення розпочиналось із заснування зимівників. Перші зимівники було зручно засновувати в хащах непролазних кущів – верби, терену, шипшини. Можливо, цим і пояснюється назва річки [17, 12].

Цікавим є аналіз гідронімів *Жолобок*, *Свідівок*, *В'язівок*. Помітна спільна риса назв – суфікс *-ок*, а суфіксація – характерна риса слов'янської топонімічної системи. Враховуючи, що ці річки є малими річками, можна стверджувати, що ці назви з'явилися набагато пізніше і представляють слов'янський горизонт природних топонімів.

Наприклад, дослідники зараховують назву *Самара* до найнижчого топонімічного шару, залишеного найдавнішими індоєвропейськими племенами скіфів та сарматів (I тис. до н.е.). Оскільки однією із індоіранських мов слово «су» має значення «текти, вологість», то деякі вчені вважають походження гідроніма *Самара* саме від індоіранців. Але тюркською «са» означає «вода», тому, можливо, що саме від тюркських народів, що кочували землями, і з'явилася назва річки [17, 13].

Географічні назви потрібні, щоб виокремити природні об'єкти, їх поява викликана практичною потребою при освоєнні нових земель. Всі народи, що змінювали один одного, залишили пам'ять у вигляді топонімів. Найбільші природні об'єкти мають назви більш давнього походження. У назвах річок

простежуються північноіранський, тюркський, татарський, слов'янський мовні горизонти [19, 220].

Річка *Слов'янка* в басейні Сожу, *Слов'янський струмок* на Івано-Франківщині, *Словечна* у водозборі Прип'яті, *Славу́та* – один із допливів ріки Уші і, нарешті, *Дніпро-Славу́та* є вказівкою (прямою чи опосередкованою) на стародавніх слов'ян, що створили славетну Київську Русь.

Чи не найменш дослідженими сьогодні залишається оронімія – власні назви елементів рельєфу земної поверхні: назв гір, хребтів, скал, долин і под. За винятком праць С. Грабця та Я. Рудницького, а також деяких статей, здебільшого про походження назв окремих гір Карпат і Криму, в Україні цей клас онімів глибоко не вивчався. Цікавим з цього погляду є словник М. Габорака «Назви гір Івано-Франківщини», де розглядається 2114 оронімів, що служать найменуваннями 2982 орооб'єктів (гір, горбів, підвищень, височин, хребтів, перевалів, скель та окремих кам'яних брил). В. Яцій переповідає інформацію з цього словника про назву гори *Довбушівка* (1186 м.). Вона утворена за допомогою суфікса *-івк(а)* від антропоніма *Довбуш* [30, 13].

Сьогодні дослідники вивчають й інші групи онімів. Наприклад, етнімія – це назви народів, етносів, племен. Етнімія дає цінну інформацію про контакти між культурами, історичні переселення та самоназви народів.

Теонімія – імена божеств язичницьких і християнських традицій. Цей різновид онімів пов'язаний із сакральною сферою, міфологією, релігіями та духовною культурою. Як зазначає А. Коваль, «теонімія є ключем до реконструкції найдавніших форм духовності народу» [8, 63].

Урбонімія вивчає назви об'єктів міського середовища (назви вулиць, площ, проспектів, районів, мікротопонімів у межах міста). Урбоніми часто є відображенням соціально-політичних процесів, адже «місто як культурний простір постійно відтворює у власних назвах історичну пам'ять суспільства» [10, 98].

До сучасної ономастики також входять інші розряди онімів: космоніми – назви небесних тіл; зооніми – клички тварин; фільмоніми – назви фільмів;

бібліоніми – назви книг; хрематоніми – назви предметів і брендів; ергоніми – назви підприємств, установ та ін.

Отже, ономастика охоплює всі сфери людського життя, у яких з'являються власні назви як засоби позначення об'єктів.

Власна назва є унікальною одиницею мови, що поєднує у собі лінгвістичні, соціальні, культурні та психологічні характеристики. На відміну від апелятивів (загальних назв) вона не лише називає предмет, а й ідентифікує його серед інших. Тож головною функцією власної назви є номінація та ідентифікація об'єкта. Ім'я вказує на предмет як на індивідуальний, неповторний. Як підкреслює О. Купчинський: «Власні назви не описують предмет, а виділяють його з-поміж інших аналогічних» [11, 42].

Оніми є ключем до соціальної взаємодії. Особове ім'я містить інформацію про культурні уподобання батьків, соціальний статус, регіон проживання, етнічну належність. В. Лучик стверджує: «Ім'я – це соціальний паспорт людини» [16].

Власні назви здатні виражати емоції, оцінку, іронію, співпереживання. Наприклад, пестливі форми (*Іванко, Марічка*), негативно-оцінні прізвища (*Лисий, Довбень*), символічні імена (*Тарас* – символ волі й українського духу).

Оніми – це коди пам'яті, що зберігають історію й культуру. У топонімії України фіксуються пласти різних епох: скіфські (*Геррос*), слов'янські (*Теребовля*), тюркські (*Ізмаїл*), польські (*Жовква*), литовські (*Троки*), давньоукраїнські (*Печерськ*). Не випадково М. Худаш підкреслює: «Топонім є історичним документом, зафіксованим у слові» [28, 13].

У літературі та фольклорі власні назви мають глибоку метафоричну і символічну природу: *Петро* як образ простої людини, *Київ* як символ державності, *Запорозька Січ* як уособлення вольності.

У фразеологізмах та пареміях власні назви виконують символічну роль: *піти в Тмутаракань* – зникнути, піти дуже далеко; *як у Києві на ярмарку* – дуже велике скупчення людей; *між Сциллою і Харибдою* – опинитися між двома небезпеками.

Власні назви зберігають архаїчні форми, що можуть розкривати давні мовні процеси: *Сейм* – індоєвропейський корінь *sei-* «текти», *Борисфен* – давньогрецька форма назви *Дніпра*, *Володимир* – поєднання праслов'янських морфем *влад* + *мир*.

За О. Купчинським, «етимологія власних назв відкриває шари мовної історії, недоступні для інших підсистем лексики» [11, 51].

Отже, ономастика є самостійною і водночас міждисциплінарною галуззю мовознавства, що досліджує власні назви як складники мовної системи, культурної пам'яті та соціальної комунікації. Становлення ономастики проходило тривалий шлях – від філософських роздумів античності до сучасної системної лінгвістики. У XX–XXI ст. ономастика набула статусу комплексної науки, що охоплює низку розділів: антропонімію, топонімію, гідронімію, етніонімію, урбанімію та ін.

Власні назви є не просто номінаціями, а складними культурно-мовними знаками, що виконують численні функції – ідентифікаційну, соціальну, культурну, символічну, етимологічну. Вони відображають історію народу, його духовність, світогляд і ментальні моделі. Тож розуміння ономастики як науки є важливою складовою частиною формування лінгвістичної компетенції здобувачів закладів загальної середньої освіти.

І.2. Історія вивчення власних назв в українському мовознавстві

Розвиток української ономастики пов'язаний із становленням національної лінгвістики у XX ст., коли мовознавці почали системно вивчати власні назви як важливе джерело історико-лінгвістичної інформації, етнокультурної пам'яті та мовної картини світу. Хоч окремі дослідження онімів з'являлися й раніше (праці В. Гнатюка, І. Франка, М. Кордуби), саме після середини XX ст. ономастика оформлюється як самостійна галузь української лінгвістики.

Поштовхом до активізації ономастичних студій стало загальне розширення україністики, удосконалення методів лінгвістичного аналізу та посилення

інтересу до проблем номінації. Як зазначає М. Худаш, «власні назви становлять особливий клас лексичних одиниць, дослідження яких дає змогу по-новому подивитися на історію української мови» [26, 5].

У 1950–1960-х роках формуються основи української ономастичної школи, що згодом набула визнання у слов'янському та європейському мовознавстві. Однією з визначальних подій стало створення перших ономастичних словників та картотек, систематизація топонімів, гідронімів, антропонімів, укладання значних регіональних онімних корпусів.

У середині ХХ ст. виокремлюються три ключові напрями ономастичних досліджень:

1. *Топонімний напрям*, що набув найбільшого розвитку. Тут варто виділити праці Ю. Карпенка, К. Цілуйка, В. Німчука, М. Худаша, Д. Бучка, О. Купчинського: «Топонімія є мовною пам'яттю українського народу, в якій зафіксовано багатовікові контакти, переселення і культурні взаємини» [11, 26].

2. *Антропонімний напрям*, пов'язаний із вивченням українських імен, прізвищ та прізвиस्क. Важливими є дослідження І. Желізняк, Г. Бучко, П. Чучки, Б. Близнюк, І. Фаріон. «Антропонімія є соціокультурним кодексом народу, який дає змогу реконструювати не тільки мовні, але й суспільні процеси минулого» [6, 93].

3. *Гідронімний напрям*, що досліджує найдавніші назви річок та інших водойм. Гідроніми стали матеріалом для реконструкції праслов'янських основ, а також давніх індоєвропейських нашарувань. В. Лучик підкреслював: «Гідронімія України містить у собі релікти декількох мовних епох, що робить її одним із найінформативніших джерел для історичного мовознавства» [16].

Отже, у другій половині ХХ ст. українська ономастика розвивається як розгалужена система міждисциплінарних досліджень. Суттєвим її досягненням стало укладання низки фундаментальних словників, які послугували основою для подальших студій.

Після здобуття Україною незалежності інтерес до ономастики ще більше посилюється. Змінилися суспільні запити, відкрилися нові можливості

досліджувати власні назви через призму етнічної ідентичності, державотворення, культурної пам'яті. У 1990–2000-х роках з'являються праці, які трактують ономастику як надважливу частину культурологічної парадигми. В. Гнатюк зазначав: «Ономастика – це не просто наука про імена; це наука про людину і суспільство, зафіксовані у власних назвах» [3, 34].

У цей час інтенсивно розвиваються мікротопонімія, урбанонімія, ергонімія, фірмонімія, а також літературна та фольклорна ономастика. Зростає роль онімів у вивченні мовної картини світу, формуванні національної ідентичності. На думку В. Лучика, «аналіз власних назв стає ключем до розуміння ментальних моделей українців» [16].

Сучасна українська ономастика ґрунтується на міждисциплінарному підході та застосовує різноманітні методи: структурні, семантичні, когнітивні, соціолінгвістичні, прагматичні.

Структурно-дериваційний підхід аналізує морфемну будову онімів, моделі їх творення, словотвірні процеси. Дослідники підкреслюють: «Онімні дериваційні моделі нерідко консервативніші за моделі апелативної лексики, що робить їх важливими для історичної морфології» [23, 34]. Вивчаються різні типи онімів: суфіксальні (антропоніми на *-енко*, *-ук*, *-чак*), префіксальні, композитні (*Білгород*, *Червонослобідка*) тощо.

За семантичного підходу досліджується змістове наповнення власних назв, що може включати оригінальну мотивацію, вторинну символічну семантику, фольклорні й міфологічні нашарування. За С. Шестаковою, «семантика власної назви – це не прямий описовий зміст, а культурно закодована інформація про об'єкт» [29, 32].

У центрі уваги етимологічного аналізу онімів – походження власних назв і реконструкція давніх форм. Етимологічний аналіз дає змогу простежити історичні контакти народів, міграції, трансформації мовних систем. В Україні етимологічний напрям активно розвивають В. Лучик, Ю. Карпенко, В. Шульгач. В. Яцій наголошує: «Гідроніми зазвичай зберігають первісну фонетичну форму довше, ніж інші види назв» [29, 32].

Починаючи з 2000-х років, в українській лінгвістиці активно застосовуються когнітивні методи дослідження. Онім розглядається як репрезентант концепту культури, а не просто мовна одиниця. Когнітивні дослідження наголошують, що через власні назви вивчається національна картина світу, символічне мислення, ментальні моделі народу: «Кожен онім – це концентрат колективного досвіду, культурного коду, світоглядних інтенцій» [23, 132].

Сучасні онімні дослідження дедалі частіше пов'язані з соціальними процесами: урбанізацією, глобалізацією, політикою пам'яті, мовною політикою. Соціолінгвісти аналізують перейменування вулиць, появу нових ергонімів, функціонування брендів, особливості антропонімікону сучасної України. Л. Мацько зазначає: «Перейменування урбонімів є не лише лінгвістичним актом, а й механізмом формування історичної пам'яті суспільства» [13, 107].

Важливого значення набув прагматичний підхід до аналізу онімів. Цей підхід аналізує комунікативну роль власних назв, їхній вплив на адресата, стилістичні ефекти, емоційні конотації, використання в мас-медіа та рекламі. Прагматика онімів охоплює оцінні прізвиська, маніпулятивні назви брендів, символічні топоніми, оніми в політичному дискурсі. «Власна назва може функціонувати як потужний комунікативний сигнал, який створює певний образ, концепт або емоційний настрій» [28, 107].

Сьогодні українська ономастика представлена кількома науковими центрами. Київська наукова школа (С. Вербич, І. Желізняк, В. Німчук, В. Шульгач та ін.) основними напрямками своєї роботи вважає історичну ономастику, топонімію, антропонімію, етніонімію. Львівська школа (М. Худаш, М. Демчук, О. Купчинський, З. Купчинська та ін.) зосередила свою роботу на західноукраїнській антропонімії та топонімії, історії українських прізвищ, фольклорній ономастиці. Одеська школа (Ю. Карпенко, О. Карпенко, В. Колесник та ін.) розгортає питання когнітивної ономастики та поетонімії.

Загальні тенденції сучасної української ономастики – це інтенсивний розвиток електронної ономастики (електронні корпуси, бази даних онімів, геоінформаційні карти); зміщення уваги на сучасні типи онімів – бренди, хрематоніми, медіоніми, літературні оніми. Відбувається поглиблення когнітивно-культурологічного аналізу, здійснюється дослідження онімів у контексті інформаційного суспільства, актуалізуються проблеми деколонізації ономастичного простору України, розширюються міждисциплінарні студії (залучення географії, історії, соціології, культурології).

Отже, вивчення власних назв в українському мовознавстві пройшло довгий і складний шлях – від поодиноких досліджень до формування повноцінної ономастичної школи міжнародного рівня. У другій половині ХХ ст. було закладено основи системного вивчення топонімів, антропонімів, гідронімів; створено перші словники, зібрано картотеки, укладено фундаментальні праці. На початку ХХІ ст. українська ономастика значно розширює свої межі, застосовуючи когнітивні, культурологічні, соціолінгвістичні та прагматичні методи. Сучасні підходи до аналізу власних назв відкривають нові перспективи: вони дають змогу побачити онім як культурний концепт, як маркер ідентичності, як елемент історичної пам'яті та важливий компонент мовної картини світу.

I.3. Мовна особистість і роль онімів у формуванні національно-культурної свідомості здобувачів загальної середньої освіти

Поняття мовної особистості є одним із центральних у сучасній лінгвістичній парадигмі. Його активно розробляли як українські, так і зарубіжні мовознавці, наголошуючи на тому, що мова не лише відображає мислення та культуру, а й формує їх. Дослідники визначають мовну особистість як «модель мовної здатності носія мови, що включає рівень мовного чуття, знання мовної системи та комунікативних навичок» [13, 100]. Учені підкреслюють, що

людина виявляє себе в мовленні не тільки грамотною структурою вжитих речень, а й вибором слів та культурних смислів, які вона транслює.

Важливий внесок у розвиток поняття мовної особистості здійснила Л. Мацько, яка зазначає, що мова є «органом формування думки» і водночас «виразом духу народу» [13, 27]. Цей підхід став надзвичайно важливим для осмислення ролі онімів: власні назви акумулюють історичне й культурне значення, перетворюючи мовця на носія колективної пам'яті.

Українська традиція також послідовно розвиває ідею взаємозв'язку мовної особистості та національно-культурної ідентичності. Т. Герета наголошує, що слово, особливо власна назва, є «формою збереження етнічної свідомості» [2, 41]. У сучасних дослідженнях це положення постійно розширюється й поглиблюється. В. Дешкевич зауважує, що «мова не лише ідентифікує людину, а й задає їй напрям культурної належності, формує її світоглядну позицію» [6, 93].

У контексті шкільної освіти формування мовної особистості розглядається як один із ключових результатів навчання української мови. Згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти, школяр має здобути здатність усвідомлювати мову як національно-культурну цінність і володіти мовними ресурсами для реалізації комунікативних намірів. Оніми як культурно марковані одиниці є важливим ресурсом для цього процесу.

У сучасній лінгвістиці поширеним є поняття культурного коду, під яким розуміють систему символів, що забезпечують передачу культурних смислів між поколіннями. І. Воляник зазначає, що «власні назви становлять значний пласт українського культурного коду, оскільки вони репрезентують традиції, історичну пам'ять, світоглядні орієнтири народу» [1, 109]).

Оніми зберігають історичну пам'ять через етимологічні смисли (*Київ* – пов'язане зі словом *кияни*; *Дніпро* – давньоіранське *Данапрі*, «глибока ріка»); подієві асоціації (*Крути* – символ жертвовності); персональні конотації (*Тарас Шевченко* – уособлення національного генія; *Леся Українка* – символ боротьби й волі); міфологічний зміст (*Перун*, *Велес*, *Дажбог* – відображення

дохристиянських уявлень) тощо. Ці семантичні нашарування перетворюють онім на культурний знак, який часто несе значно більше інформації, ніж пересічне слово. М. Торчинський наголошує, що «власна назва – це концентратор культури, який акумулює історію і символіку етносу» [23, 107].

У шкільному мовленні оніми виконують низку функцій: ідентифікаційну: назва допомагає учневі впізнавати культурні маркери; аксіологічну: власні назви формують систему цінностей (*Шевченко* – правда, гідність; *Крути* – патріотизм); комунікативну: онім сприяє точності висловлення; культурно-пам'яттєву: власна назва закріплює історичні відомості в мовній свідомості. Так через оніми формується культурно-національний компонент мовної особистості школяра.

Одним із найпотужніших джерел культурно маркованих власних назв є фольклор. У народних піснях, казках, замовляннях і думах широко представлені антропоніми, топоніми, теоніми та інші групи онімів.

У фольклорних текстах антропоніми виконують функцію образних центрів: *Самійло Кішка, Байда, Іван Богун* – постаті-символи мужності та борні. Вчені підкреслюють, що «фольклор зберіг для нас ті імена, які народ підніс до рангу героїв своєї пам'яті» [5, 137].

У колядках і веснянках оніми відіграють сакральну або соціально-рольову функцію: *Петро, Марія, Ганна, Юрій* – символи календарних циклів або християнських культурних норм (йдеться про дні пам'яті святих покровителів). Топоніми в усній народній творчості закріплюють картину світу етносу. Як зазначає В. Друзь, «система народного простору, відтворена в топонімах, є моделлю українського етнокультурного універсуму» [7, 107]. Назви *Дунай, Чорне море, Зелена Гора, Україна, Слобожанщина* формують геокультурний образ Батьківщини. Теоніми (*Перун, Стрибог, Хорс*) відображають архаїчні вірування, які збереглися в казках і легендах. Це також важливо для шкільного вивчення, адже допомагає прослідкувати розвиток українського світогляду від язичництва до християнства.

У шкільній літературній освіті власні назви відіграють надзвичайно важливу роль. Оними в художньому тексті не просто позначають персонажів чи місця, а створюють цілісну картину національного світу. У творчості Тараса Шевченка топоніми (*Київ, Полтава, Україна, Сибір*) формують образ волелюбності та нескореності нашого народу. Як зазначає Т. Торчинська, «Шевченко перетворює топонім на символ історичної пам'яті» [22, 266]. У Лесі Українки власні назви (*Гуцульщина, Мавка, Полісся*) виконують міфопоетичну роль, адже втілюють глибинний архетип української духовності.

У сучасній літературі, наприклад, у творчості Ю. Винничука, О. Забужко, С. Жадана оними представляють урбаністичний культурний код: *Львів, Харків, Донецьк, Луганськ* – це не просто назви міст, простори колективної пам'яті, бо «місто як назва є ключем до розуміння ідентичності» (Ю. Андрухович). Тож у літературі оними функціонують як носії національних смислів і допомагають здобувачам освіти розуміти культурну спадщину. Історична пам'ять формується не лише через події, а й через назви. Топоніми та антропоніми в історичних джерелах – літописах, хроніках, документах – надійно зберігають безперервність традиції.

У «Повісті минулих літ» антропоніми *Олег, Ігор, Ольга, Святослав* набувають характеру героїчних архетипів. Дослідники зазначають, що «літописні імена стали символами державності Київської Русі» [22, 267]. Для школярів це важливо, оскільки забезпечує їхнє безпосереднє входження до національного історичного наративу. Назви *Київська Русь, Галичина, Запорізька Січ, Крути* мають не лише географічний, а й ціннісний вимір.

У сучасній лінгводидактиці ономастика розглядається як ефективний інструмент формування мовної, комунікативної та культурної компетентності. «Робота з онімами допомагає учням усвідомити мовну картину світу, поглибити знання про культуру, історію й традиції» [21, 85].

Ономастичний матеріал сприяє формуванню лінгвокультурної обізнаності, оскільки власні назви – ключ до розуміння культурних концептів; розвитку критичного мислення, адже учні аналізують походження назв і співвідносять їх

із історичними реаліями; збагаченню словникового запасу та вдосконаленню мовлення через правильне вживання онімів; вихованню патріотизму, оскільки знайомство з національними іменами, пам'ятними місцями, словами-символами формує емоційно-ціннісну сферу учня.

Отже, оніми становлять собою важливий складник мовної освіти, оскільки виконують низку ключових функцій: номінативну, когнітивну, культурну, ідентифікаційну, аксіологічну, комунікативну. Через систему власних назв здобувач освіти долучається до національного культурного коду, історичної пам'яті, традицій та цінностей. Тож надзвичайно перспективним напрямом є використання ономастики в освітньому процесі. Сучасні методики рекомендують створювати ономастичні словнички учнів; проводити топонімічні екскурсії; аналізувати антропоніми у програмових художніх текстах; досліджувати етимології власних назв; працювати з фразеологізмами, що містять оніми. Формування мовної особистості засобами ономастики має велике значення для розвитку національної свідомості й патріотизму, для осмислення учнями свого місця в культурному просторі. Саме тому включення ономастичного матеріалу до програми загальної середньої освіти є важливим чинником формування ключових компетентностей.

РОЗДІЛ II.

НАРОДНА ЕТИМОЛОГІЯ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

II.1 Етимологія наукова та етимологія народна

Розвиток і збагачення новими словами лексичної системи зумовлюють вивчення походження її компонентів, з'ясування внутрішньої форми слова. Розв'язанням цих проблем займається етимологія. Етимологія – це «розділ мовознавства, який вивчає походження та історію окремих слів шляхом зіставлення їх зі спорідненими словами тієї самої чи інших мов» [20, 45].

Слово, зазвичай, походить від іншого, рідше – від двох лексем. Слово, від якого твориться інше, є твірним, або мотивуючим, а слово, утворене від нього, – похідним, або мотивованим. Так, лексема *моряк* мотивована словом *море*, а лексема *морячка* – словом *моряк*. У першому випадку мотивуючою є лексема *море*, а в другому – *моряк*. При вивченні відношень між мотивуючим і мотивованим словами встановлюють, як пов'язана семантика цих слів, якими спеціальними засобами мотивоване слово утворене від мотивуючого, коли відбулося це утворення, тобто коли з'явилося конкретне слово в мові чи, якщо йдеться про запозичення, коли воно прийшло. Так, слово *столиця* пов'язане зі словом *стол* (давньоукр. *столь*), однак семантичні відношення цих слів нині віддаленні. Якби в час утворення слова *столиця* від лексики *столи* остання мала сучасне значення, то слово *столиця* мало б означати 'столярна майстерня' або 'їдальня', але ніяк не 'головне місто держави'. Однак давніше слово *столь* мало ширше коло значення 'різні меблі для сидіння', зокрема 'лава', 'стілець', а також 'трон', 'престол' (спеціальне сидіння для володаря). Населений пункт, де був розташований княжий трон, на основі метонімії почали назвати *стол*. Від цього значення слова *стол* – 'місто, де розташований княжий стіл' (пор.: *стольний град*) утворене за допомогою суфікса *-иця* слово *столиця* [6, 94].

Усі слова мови поділяють на:

– етимологічно прозорі: слова з виразною внутрішньою формою, наприклад: *листівка* (внутрішня форма – *лист*), *кусачки* (внутрішня форма *кусати*);

– етимологічно непрозорі: деетимологізовані слова, внутрішня форма яких затемнена або взагалі втрачена, наприклад: *лист*, *кусати*.

Спеціального етимологічного вивчення потребують етимологічно непрозорі слова. Щоб їх проаналізувати, дослідники спираються на різні принципи.

1. *Фонетичний принцип*. Він полягає в тому, що, з'ясовуючи етимологію слова, треба керуватись фонетичними законами. Наприклад, українське слово *начальник* – ‘керівник’ і польське *naselnik* – ‘керівник’ дуже схожі і за змістом, і за формою. Однак це слова різної етимології, свідченням про що є фонетичний закон. Українська лексема *начальник* походить від слова *начало*, яке своїм історичним коренем має компонент *-ча-* (пор.: *по-ча-ток*), а польське *naselnik* пов'язане зі сполученням *na celnie* – *на чолі* і має корінь *celo-* (*чоло*).

Етимологічно не пов'язані між собою дуже схожі слова *мимохіть* (пор.: *хотіти*) та *мимохідь* (пор.: *ходити*), різне походження їх виявляється в тому, що кінцеве *t* не може відповідати *д*. В українській мові діє фонетичний закон, за яким кінцеві дзвінки приголосні не оглушуються.

Навіть повний фонетичний збіг коренів слів ще не свідчить про етимологічний зв'язок. Так, українські слова *поле* та *поліно* (корінь *пол*) мають різне походження. Слово *поле* утворене від кореня *пол-* – ‘порожній’, ним називали *порожню*, тобто ‘не порослу лісом, місцевість’. Лексема *поліно* походить від дієслова *політи* – ‘горіти’ (пор.: *полум'я*, *палати*) і означає буквально ‘те, що горить, придатне для вогнища’.

2. *Семантичний принцип*. Він передбачає з'ясування під час етимологічного дослідження семантичних зв'язків слів, закономірностей семантичних переходів. Слово *горе* етимологічно пов'язане з дієсловом *горіти* на основі значення ‘те, що палить’, ‘те, що горить’. Слово *гіркий* також походить від *горіти*, про що свідчить значеннєвий ланцюжок:

‘гарячий’ – ‘їдкий на смак’. Семантичний принцип діє менш послідовно, ніж фонетичні закони. Так, синоніми *путь* і *дорога* з’явилися різними семантичними шляхами: слово *путь* в індоєвропейській мові мало семантику ‘подолання небезпек’, а лексема *дорога* у праслов’янській мові означала ‘заглиблення, рівчак’. Тобто перше слово вказувало на небезпечність шляху, а друге – на його розташування вздовж водотоку.

3. *Словотвірний (морфологічний) принцип*. Цей принцип ґрунтується на з’ясуванні при етимологічному дослідженні морфемної структури слова. Слова творяться від інших слів, переважно, за допомогою спеціальних морфем (суфіксів, префіксів тощо). Виявлення їх у похідному слові може викликати труднощі, оскільки морфеми перестають виділятися внаслідок фонетичних процесів або спрощення. Так, наприклад, історичний суфікс *-р-* виявляється у словах *жир*, *пир* під час зіставлення їх з дієсловами *жити*, *пити*. Нині він змертвів, з його допомогою не утворюються нові слова. Прикметниковий суфікс *-с-* також змертвів: *русий* утворене від *рудий* унаслідок спрощення.

4. *Генетичний принцип*. Він полягає в тому, що для з’ясування походження слова його зіставляють не тільки з іншими словами мови, до якої воно належить, а й зі словами інших споріднених мов. На слов’янському ґрунті слово *рука* абсолютно незрозуміле. Зіставлення його з литовським *ruka* ‘збираю’ засвідчує, що воно похідне від слова зі змістом ‘збираюча’: лексема характеризує руку як знаряддя первісної праці.

5. *Речовий принцип*. Цей принцип виявляється в тому, що при вивченні історії слова необхідно виходити за межі мови, звертатись до реалій об’єктивної дійсності, суспільних звичаїв тощо. Назва рослини *лобода* походить від індоєвропейського кореня ‘білий’. Пояснення такої етимології цього слова наявне в реальній дійсності: листя цього бур’яну вкрите білим пилком.

6. *Просторовий принцип*. Цей принцип полягає в тому, що географічна локалізація слова є дуже істотним показником його походження, особливо у випадку запозичення. Так, територіальне поширення лексеми *баран* у слов’янських мовах дало змогу дослідникам вважати, що вона за походженням є

східним запозиченням з іранського ‘ягня, баран’ при тюркському посередництві [за: 25].

Встановлення етимології слова, його первісної семантики, зіставлення етимологічного значення лексеми і її сучасного значення дають змогу з’ясувати історію слова. Тому етимологія має важливе значення для історії мови загалом. Проте досліджувати етимологію слова можуть лише фахівці. Якщо дослідник не послуговується спеціальними етимологічними словниками, якщо він не враховує названих вище принципів, то нерідко мимовільно може стати «жертвою» так званої *народної етимології*. Тобто встановлюється походження слова на основі аналогії з іншим – відомим і зрозумілим. Особливо часто народноетимологічні домисли з’являються, коли краєзнавці, географи, історики, вчителі, інші аматори в царині топоніміки намагаються з’ясувати походження назви окремих населених пунктів. Переважно йдеться про ті поселення, які є рідними для дослідників. Явище народної етимології негативно позначається на стані вивчення ойконімії. Причини, що приводять до того, що дослідник послуговується не науковою, а народною етимологією можуть бути такі:

1) дослідження ойконімії здійснюється без належного застосування порівняльно-історичного методу на загальнослов’янській ойконімній основі;

2) існує майже цілковита нерозробленість критеріїв розрізнення відантропонімних ойконімів від відапелятивних у випадках, коли твірна основа етимологізованого ойконіма може бути розцінювана як відантропонімна і як відапелятивна;

3) помітна наявність суперечливих моментів у принципах стратиграфії ойконімів і топонімів у цілому;

4) практикується досліджувати ойконіми ізолювано від результатів дослідження адекватного, однотипного або аналогічного ойконімійного матеріалу іншими дослідниками в загальнослов’янському масштабі, що призводить до етимологічного різнобою в працях різних дослідників;

5) дефіцит покажчиків або словників ойконімів, які б містили ойконімійний матеріал різних регіонів з писемних пам'яток, що зберігаються у рукописних фондах вітчизняних і зарубіжних архівів і бібліотек, тож малодоступні або й недоступні широкому колу дослідників як для встановлення приблизного часу виникнення того або того ойконіма, так і для встановлення його первісної форми, яка в різних випадках могла бути іншою, ніж тепер;

б) простежується відсутність відповідного реагування з боку науковців-ономастів на з'яву друком дилетантських любительських етимологій ойконімів, основаних на фантастичних народноетимологічних домислах, які вводять в оману широке коло необізнаних з основами ономастики читачів, чим завдають науці чималої шкоди [25, 17].

Звичайно, що топонімі, народноетимологічні легенди живуть і мають право на життя. Наприклад, В. Сокіл зібрав, упорядкував і видав збірник таких легенд «Писана керниця». Головне завдання упорядника полягало в тому, щоб подати дійсно фольклорні тексти, до того ж у природному діалектному звучанні. Автор свідомий того, що у його збірнику тільки легенди, які мають передусім художню цінність як витвори фольклору, але не містять достовірної наукової інформації.

Легенди, перекази і справді можуть вільно функціонувати. Але за однієї умови – коли той, хто їх розповідає, розуміє, що *легенда* – це «народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою; вигадана, прикрашена розповідь про що-небудь; що-небудь вигадане, неприховане» [24, 460], тобто, за словами І. Франка, її «вартість історична, звичайно, невелика або й зовсім ніяка». Та дуже часто переказ про походження назви населеного пункту подається як істина в останній інстанції. І про наукову версію інтерпретатор не знає або (що ще гірше) знати не хоче.

Ось уже майже два століття існує наука про власні назви – ономастика. З одного боку, сформувалася немала когорта ономастів-професіоналів. З другого боку, серед небайдужих людей – учителів, краєзнавців, культпрацівників –

існує група дослідників-аматорів. І перші, і другі роблять потрібну справу. Але перші часто вдають, що не чують других, а другі – що не чують перших. В іншому випадку заперечують одні одним. І вже вкрай рідко – доповнюють.

Розглянемо деякі народноетимологічні версії походження окремих топонімів. Наприклад, село *Дідилів* Львівської області має давню і цікаву історію. Три легенди розповідають про це по-різному.

Засновником давнього поселення люди вважали переселенця *Дідова*, який перший поселився на новому місці. Отже, казали, що від *Дідова* і пішла назва села.

У наступній легенді про виникнення назви села розповідається так: «Ще за давніх часів острів, на якому збудовано *Дідилів*, називався «бабинцем дідилівським». Також про назву можна судити з того, що озеро і острів зачарували своєю красою родовитого шляхтича Станіслава Стадницького (він збудував тут замок). Панича прозвали в народі «дідьком», бо був дуже злим.

Третя легенда оповідає, що колись люди вірили в якесь божество на ймення *Дідилія*. І земля ця могла бути присвячена цьому божеству.

Насправді ж 1500 р. землі, на якому розташоване село, перейшли у володіння польського шляхтича *Дзєдзіловського*, який поповнив це поселення втікачами з інших місцевостей і назвав його *Дзєдзілов*, тобто *Дідилів*.

Цікавим ойконімом є *Буськ* – місто Львівської обл. *Буськ* – одне з найдавніших поселень Київської Русі. Перша згадка про нього датується 1107 р., коли Володимиро-Волинський князь знаходився тут в осаді. Існує версія, що *Буськ* виник ще раніше і був центром племені бужан, згаданих в «Повести врем'єних літ». Легенда розповідає, що з давніх-давен на місці, де тепер знаходиться *Буськ* гніздилося багато лелек (*буськів*). Звідти і закріпилась народна назва *Бузькове* місто.

Та все ж таки, дослідники переконанні, що свою назву місто перебрало від річки *Буг*. Оскільки в документах зазначено, що «на мисі біля впаду річки Полтви в Буг є містечко біля, захищене з півночі валом, а з півдня і заходу – Полтвою і Бугом».

Якщо на острові *Мідному* є мідь, а в місті *Рудному* – залізна руда, то природно припустити, що й у селі *Золотому* має бути золото. Звернемося до кількох прикладів щодо цього.

У XVIII ст. академік Міллер рекомендував шукати на Алтаї золото. Пізніше він пояснив, як прийшов до такої думки: «Подібний здогад я тоді ґрунтував на назві Алтайських гір, тому що Алтай мунгальською і калмицькою мовами означає золото, з чого робив я висновок: в Алтайських горах повинно бути золото. Цей здогад пізніше і підтвердився... Від того ж кореня і назва золотоносної ріки Алдан»[17, 15].

Якщо до цього ще додати, що в колишній африканській колонії Золотий Берег (тепер Гана) європейці мали золоті копальні, то мимоволі напрашується думка, що й усюди, де є назви, похідні від слова *золото*, неодмінно мусить бути цей дорогоцінний метал. Пройдіть по українській землі, пробіжіть очима по карті України, і ви знайдете немало таких назв.

Тут і село *Золота Балка* на Херсонщині, і річка *Золотоноша* на Черкащині, і озеро *Золоте Дно* на Полтавщині, і *Золоті ворота* в Києві, і багато інших.

Але, наприклад, річка *Золотоноша* – ліва притока Дніпра між Супоєм і Сулою та однойменні на її берегах поселення (*Золотоноша* і *Золотонішка*) не славляться покладами золота. Існує кілька пояснень цих назв. За однією версією, так первісно було назване місто, де знаходився замок князя Вишневецького – збірний пункт податків, які приносилися золотою монетою і звідси відправлялись у м. Мошну. Потім, мовляв, назва міста перейшла на назву річки. За іншою версією, спочатку назву дістала річка, оскільки на її берегах знаходили кусочки «мідного шиферу, блиск якого уподібнюється блисківі золота». Остання версія, більш правдоподібна, має й інше тлумачення: ця річка розмиває сланець, її пісок має золотавий колір від домішок слюди і колчедану.

Не всипані золотом і «золоті» пляжі Причорномор'я: їх назвали так за красу і цілющі властивості південного сонця і, можливо, за колір гальки й піску.

Переносне значення має і назва Золотих київських воріт, створених на зразок однойменної царгородської (константинопольської) брами. Дехто вважає, що таке найменування підтримувалося й позолотою мідної бляхи, якою була оббита головна (тріумфальна) брама старого Києва.

Очевидно, з подібних мотивів давалися й деякі інші власні географічні назви «золотого» циклу.

Частина найменувань цього типу походить просто від прізвищ. Ніхто із полтавчан, наприклад, не наважиться пов'язувати із золотом *Золотарів Байрак* у колишньому Зіньківському повіті, *с.Золотарівку* на Кобиляччині чи *с.Золотушин* на Лубенщині.

То, можливо, і взагалі на Україні «золоті» назви є просто метафорами, відпрізвищевими утвореннями чи складені за схожістю, за випадковими знахідками тощо [17, 14].

Порівняймо село під назвою *Береза* (Волинська, Сумська обл.) із звичайною березою. У вимові вони звучать однаково. Насправді ж це абсолютно різні речі: у першому випадку – конкретна назва поселення певної величини, з відповідною кількістю хат і мешканців; у другому – назва рослини, відома у ботаніці. Аналогічно зовсім різними є, наприклад, *Доля* (село) і доля – ‘фатум’; річка *Грунь* і діалектне (південно-західне) українське *грунь* – ‘пагорб’; гора *Попадя* і *попадя* – ‘попова дружина’ тощо [8, 11].

Існує думка, що поширення назв річок, похідних від кореня *Буд-*, цілком збігається з територією, де, за свідченням карти олександрійського картографа II ст. н. е. Клавдія Птолемея, жили *будини* (*бодини*). Із цього робили висновок, що *будини* лишили значні топонімічні сліди, які дозволяють точніше локалізувати територію поширення названого племені [19, 222].

Дійсно, при поверховому і поспішному підході до цього питання таке враження може скластися. Назви річок типу *Буда*, *Будачка*, *Будаша*, *Будка*,

Будовець, Будочка, Будище, Будянка тощо – не рідке явище на просторі вище ріки Десни, тобто на Верхньонадніпрянському Лівобережжі. Приблизно там же, тобто десь східніше верхньої течії Дніпра, й уміщує Птолемей своїх *будинів*, від яких ще далі на північний схід на його «Карті Європейської Сарматії» подані так звані Волинські гори.

Отже, територія *будинів* (*бодинів*) охоплювала й *Бодинські* гори. Однак у верхів'ях лівобережного Дніпра ніяких гір немає. Найближчим від нього підвищенням є Валдайська височина, звідки витікають Волга і Західна Двіна. Таким чином, мешкання *будинів* слід відсунути на північний схід аж до Валдаїв. А де їхня межа на півдні й заході? Картографування поселень, а не тільки річок, із назвами на *Буд-* показує, що їхній ареал охоплює всю лісову і лісостепову Україну, виходить у Польщу, Чехію, Угорщину, на Балкани, в Німеччину, Прибалтику тощо. Та чи не забагато для *будинів* цієї території, на якій, крім них, жили ще десятки інших народів і племен?

Між сучасними *Будами* і *будинами* прямого і природного зв'язку бути не може. Тому й не дивно, що давні літописи не дають на території Східної Європи жодного найменування цього типу: вони утворилися порівняно недавно.

Так що ж це за таємничі назви? Територія поширення річкових назв цього типу на Україні доповнюється ойконімічним ареалом (простором, де поширені аналогічні назви населених пунктів у Волинській, Ровенській, Львівській, Чернівецькій, Житомирській, Київській областях).

На Лівобережній Україні такі назви, як *Великі Будища* на Зіньківщині, відомі з XVII ст., село *Буди*, що прилягає до Костянтинова, згадується 1666 р. і т. ін. але виникли вони, звичайно, давніше [1, 110].

Із наведених прикладів видно, що як назви річок, так і назви поселень за своєю структурою в основному однакові. Очевидно, до їх виникнення спричинилися одні й ті ж явища. У роботі «Поташ в історії господарства» А. Ярошевича зібрані географічні назви України та інших країн Європи, що вказують на виробництво поташу, зокрема похідні від слова 'буда'. Із списку,

вміщеного тут, видно, що вони зустрічаються в Угорщині, Болгарії, Чехії, Польщі, Німеччині, Литві, Латвії та ін. Корінь цього слова такий же, як у словах «будинок, будівля, будувати».

Етимологічний словник називає *буду* «будовою в лісі для виварювання поташу, садки смоли й дьогтю»; «будку, шалаш, верх фургона, поташний завод», *будище* – «місце, де був поташний завод» [1, 110].

Все це примушує пильніше придивитись як до самих цих назв, так і до тих місць, де вони поширені. Адже поташ на Україні, як і в інших країнах, виробляли з попелу, що його діставали, спалюючи деревину, а отже, винищуючи ліси. Отже, історія українського поташу – це, з одного боку, історія українського лісу, а з іншого – початкова історія української промисловості. Але це ще не все: там, де в минулому були поташеві підприємства, ще недавно знаходили великі поклади попелу – цінного добрива для сільськогосподарських угідь [1, 111].

Колишній поташевий завод, або поташня, для свого часу був порівняно складним промисловим комплексом. Біля самої *буди* створювався майдан – вільна від лісу площа, на якій розміщувалися так звані *поташня, попільня, шура, гарт* та ін. Нерідко назви цих частин поташевого підприємства ставали власними назвами поселень, біля яких виникали. Так майдан у степовій частині означав будь-яку площу, у лісостеповій чи поліській – площу, позбавлену дерев, яка виникала у зв'язку зі знищенням лісу для поташевого, смоляного та іншого виробництва, причому площа ця лишалася під сільськогосподарським використанням або під селищем.

Відповідно до сказаного територія поширення топонімів із компонентом *Майдан* створює в Україні два неоднакових ареали – великий – праворуч від Дніпра і малий – на схід від нього. Майже всі вони – це назви поселень типу *Майдан, Майдани, Майданівка, Майданицьке* тощо.

Географічні назви, до складу яких уходить слово *Майдан*, як і назви із складником *Буда*, особливо ті, що стосуються заліснених районів, нерідко

ховають за собою важливу і для сучасного сільського господарства промислову сировину та відходи колишнього вирибництва [1, 110].

Отже, переконуємося, що наукове дослідження і народна етимологія по різному пояснюють походження одного і того ж топоніма.

А між тим, якщо вже таке явище, як народна етимологія існує, то науковець-ономаст не може просто відмежовуватися від дослідника-аматора, і зрозуміло не має морального права ігнорувати і не бачити його. Заперечити доробки аматорської топоніміки, махнути на них рукою, мовляв, це все неправильно, тому що правильно не є – нічого не дасть. У такому випадку протистояння тільки посилиться. Тож який вихід із ситуації, що склалася? Їх є декілька.

1. Ономастика повинна ширше вивчатися у закладах освіти. Серед авторитетних видань з сучасної української літературної мови згадка про ономастику зводиться лише до тлумачення терміна (*ономастика* – вчення про власні назви людей та географічні назви (топоніми) або *ономастика* – власні назви людей та місцевостей, їхнє походження й первісне значення і под.). Звичайно, у деяких навчальних закладах, де працюють авторитетні вчені-ономасти, читаються відповідні спецкурси, проводяться спецсемінари, запроваджуються вибіркові дисципліни, ведеться гурткова робота та робота проблемних груп, ономастична тематика стає об'єктом курсових і магістерських робіт, кандидатських і докторських дисертацій. Але відомі і такі вищі навчальні заклади, де, наприклад, магістерську роботу з ономастики кваліфікують як роботу краєзнавчого, а не мовознавчого характеру.

2. Слід послідовно й систематично виступати з науковими розвідками у соціальних мережах. Можна публікувати інформацію про походження назв поселень, тим більше, що аматори якраз найчастіше і користуються засобами масової інформації, щоб пропагувати свої доробки.

Для прикладу наведемо уривок науково-популярної статті: «*Жизномир*, давніше місто, а тепер село Бучацького району коло р. Стрипа (л. Дністра). Уперше його назву зафіксовано в документах початку XV ст.. у формі

Szysnomirz з оглушенням початкового дзвінкого приголосного -ж- до його глухого відповідника -ш-; в іншому записі з XV ст. засвідчений варіант назви з голосним -о- на місці давнішого редукованого -*ъ: *Zysonomirz*. У польськомовних джерелах з XVII ст. нерідко спостерігається фонетичний запис назви з оглушенням фінального приголосного -rz- до -sz-: *Zisnomysz*, а документи XVII ст. засвідчують варіанти назви з кореневим -і- у другому компоненті замість давнішого -у-: *Zyznomir*, *Zyznomirz*.

Назву *Жизномир* утворено від давньослов'янського композитного антропоніма *Жизномир* (порівняй старочеське *Ziznomir*), за допомогою посесивного суфікса -*jь, у польськомовних джерелах фінальний м'який -р передавався через -rz- (=ж). Первісне значення назви «*Жизномирь* (дворь, замок)» [3, 34].

Як бачимо, словникова стаття цілком наукова, а між тим зрозуміла, доступна і переконлива.

3. Важливо чітко розмежувати поняття *ономастика* і *народна етимологія*. Тут показовою є стаття В. Гнатюка “Аматорська топоніміка: потрібна розумна межа” [3]. У ній автор чітко визначає коло завдань, які мають вирішуватися фахівцями-ономастами, з одного боку, і аматорами-краєзнавцями, з іншого боку. Зокрема перші повинні глибоко знати рідну мову, її історію та діалекти, знати багато інших мов, у тому числі й «мертвих», які могли впливати на утворення тієї чи тієї назви; досконало володіти методологією дослідження власних назв (уміти застосовувати текстуальний, словотвірний, формантний, структурний аналіз слова); визначити мовну атрибуцію топоніма, увести його у відповідний топонімний ряд, зібравши відомості про його вжиток у писемних джерелах з найдавніших часів; добре знати географію досліджуваного краю, історію, фольклор, традиційно-побутову культуру місцевого населення. Друга група дослідників може бути корисною у збиранні, фіксації мікротопонімії, яка іноді швидко змінюється, забувається, і так без сліду втрачаються коштовні духовні скарби [3, 34–35]. Цінним є і збір та опис ойконімії, робота зі стародруками, каталогами, картами, планами. В розпорядження ученого-

ономаста можуть не потрапити окремі архівні документи, атласи, карти, поземельні кадастри, катехизми, церковні книги тощо. Виписані з таких документів ойконіми з точним посиланням на час і місце засвідчення назви поселення, нерідко відмінної від сучасної, можуть бути дуже цінною інформацією. До справи запису ономастичних матеріалів з писемних джерел слід обов'язково залучати працівників архівних установ, музеїв, учителів, студентів. «На цьому, – як наголошує В. Гнатюк, – людина, яка не має спеціальної підготовки, повинна зупинитися, залишивши професіоналам справу витлумачення назви. Зібрані матеріали – за попередньою домовленістю – можна передати авторитетним ученим-дослідникам топонімії» [3, 35]. Тільки чітко розмежувавши обсяг роботи, що має виконуватися фахівцями і аматорами, можна говорити про успішні студії в царині топоніміки.

Отже, лише збагативши себе теорією з української та зарубіжної ономастики, зібравши відомості про фіксацію топонімів у всіх відомих та доступних історичних документах, збагнувши методику семантико-словотвірного, етимологічного аналізу, з'ясувавши всі нюанси класифікаційної схеми, в межах якої засвідчено топоніми України, можна розмежувати здобутки наукової та народної етимології.

II.2. Співвідношення понять, відмінності, прояви наукової та народної етимологій

У мовознавстві поняття *народної етимології* посідає важливе місце, оскільки воно відображає специфіку людського мислення та механізми інтерпретації мовних фактів у повсякденній свідомості. Термін утвердився у XIX ст. завдяки працям німецьких та слов'янських філологів. Як зазначає В. Лучик, народна етимологія є «тим способом осмислення слів, що належить до найдавніших форм колективного мислення» [16].

У найзагальнішому визначенні народна етимологія (фольклорна, стихійна, наївна етимологія) – це інтерпретація походження слова на підставі зовнішньої

подібності до інших слів рідної мови, що призводить до переосмислення або зміни первісного значення. О. Супрун називала народну етимологію «спробою мовця встановити приховані смисли, спираючись не на наукові дані, а на життєву логіку й мовне чуття» [24, 180].

Учені підкреслюють, що народна етимологія є водночас і лінгвістичним, і культурним явищем, бо «віддзеркалює культурні установки, світоглядні моделі й історичні уявлення етносу» [16]. Вона часто постає як спосіб трансляції національного досвіду в мові та фольклорі.

Від наукової етимології народна відрізняється тим, що її мета не є науковим установленням істини. Вона покликана заповнити семантичну «порожнечу», що виникає у свідомості носія мови, коли слово втрачає прозорість. Саме тому народна етимологія має психологічну та культурну природу.

Наукова етимологія є розділом мовознавства, що вивчає походження слів, їхні найдавніші форми, шляхи розвитку фонетичної та семантичної структури. Її методи ґрунтуються на історико-порівняльній лінгвістиці та філологічній реконструкції. О. Складенко визначав наукову етимологію як «системне дослідження історії слова з урахуванням законів фонетичних змін, семантичного розвитку, граматичних трансформацій і культурно-історичного контексту» [24, 182].

Основні принципи наукової етимології:

1. Принцип регулярних фонетичних відповідностей. Науковий аналіз спирається на порівняння слів у різних мовах.
2. Принцип історичної достовірності. Дослідник враховує епоху появи слова, соціокультурні умови, запозичення.
3. Принцип морфемно-словотвірної реконструкції. Установлення пракореня, афіксів, структурних моделей.
4. Принцип семантичної логіки. Семантичний розвиток має бути історично мотивованим [10, 46].

Отже, наукова етимологія ґрунтується на доказовості, тоді як народна – на асоціаціях. Народне етимологізування – це процес, у якому носій мови змінює структуру чи значення слова за моделями, притаманними рідній мові. До основних механізмів належать асоціативне зближення слів, морфемне «доутворення» слова, зміна семантики через вторинну мотивацію, переорієнтація на рідномовну модель.

Асоціативне зближення слів – це найпоширеніший механізм. Як зазначають учені, «людський мозок прагне упорядкувати непрозорі форми, пов'язуючи їх зі знайомими елементами» [16]. Наприклад, в українській мові слово *обліпиха* (від *облипати*) етимологічно пов'язується з *обліпити*, хоча слово походить від *лепеха*.

При морфемному «доутворення» слова йдеться про те, що в слові знаходять уявну морфему: діалектне *бараболя* – «бара-боля» (казали: «боляче (боля) забариться (бара)»).

Зміна семантики через вторинну мотивацію відбувається, коли давня мотивація зникає, слово отримує нову «народну» інтерпретацію. Наприклад, слово *лелека* (від тюрк. *лелека*) народ пояснював як похідне від *легко* («легко літає»).

Переорієнтація на рідномовну модель здійснюється тоді, коли іншомовні запозичення пристосовуються до фонетичної системи рідної мови: «народна етимологія є механізмом адаптації чужих слів до української етномовної системи» [4, 84].

На основі аналізу численних словникових і фольклорних матеріалів можна виокремити кілька типових моделей утворення слів за принципами народної етимології: фонетична адаптація запозичень; семантична мотивація на основі зовнішньої ознаки; морфологічна переробка слова; створення легенди як пояснення назви. Такі моделі є важливими для шкільного вивчення, оскільки демонструють відмінність між науковою та народною інтерпретацією мовних фактів.

Народна етимологія формує значний шар національної мовної свідомості. Через неї виявляються лінгвокультурні асоціації народу, ментальні стереотипи, способи осмислення реальності. «Народна етимологія відкриває шлях до розуміння того, як народ бачить світ і як його мовлення відображає цю картину» [23, 89].

В українській традиції народні етимології активно зафіксовані у фольклорі: казках, колядках, веснянках, легендах, фразеологізмах (*Київ — від братів Кия, Щека, Хорива; Поляни — бо жили на полях*). Хоча ці пояснення не є науковими, вони відображають народний спосіб концептуалізації простору. Тож дослідники не випадково зазначають, що «Наївна етимологія є невід’ємним складником мовної картини світу, бо вона зберігає сліди давнього світогляду» [13, 106].

Оніми — одна з найпродуктивніших сфер для проявів народної етимології. Через власні назви народ осмислює довкілля, моделює історичну пам’ять та структурує простір. Нерідко за традицією народної етимології намагаються пояснити топоніми (*Львів — «бо там жив лев»; Тернопіль — «місто терену»; Бориспіль — «місце, де Борис спочив»*). Наукові етимології відрізняються від таких пояснень: *Львів* → від імені короля *Лева* Даниловича; *Тернопіль* → місто роду *Яна Тарновського*, *Бориспіль* → ім’я князя *Бориса* + *поліс* «місто».

Побутують народні інтерпретації імен: *Ганна* → «ганяє», «швидко рухається», *Петро* → «твердий, як камінь» (тут є часткова відповідність біблійній семантиці).

Народ часто пояснює назви річок образно *Буг* — «бо гуде»; *Тиса* — «бо тисне береги». Лінгвісти встановили інше походження: *Буг* — від *bhuga* «вигнута»; *Тиса* — від *tis-*, «швидкий».

Отже, народна етимологія онімів є важливою частиною фольклорної традиції та освітнього процесу, оскільки демонструє «вигадану логіку» народу. Як слушно зазначав М. Торчинський, «обидва типи етимології співіснують у мові, але лише наукова дає змогу відтворити реальний шлях слова» [23, 12]. Водночас народна етимологія розкриває психологію та культуру мовців.

На уроках української мови в закладах загальної середньої освіти співіснування двох типів етимологій створює потужний виховний і пізнавальний потенціал. Використання народної етимології сприяє розвитку творчого та образного мислення; ознайомленню з фольклором і традиціями; формуванню мовної інтуїції; зацікавленню у вивченні походження слів; усвідомленню ролі мови у формуванні світогляду. Використання наукової етимології забезпечує розвиток критичного мислення; уміння розрізняти достовірні й недостовірні джерела; посилює розуміння закономірностей історичного розвитку мови; сприяє формуванню наукової картини світу. Як підкреслює Н. Подлевська, «порівняння народної та наукової етимології дає змогу краще усвідомити складність мовної системи й багатство національної культури» [19, 225].

Отже, феномен народної етимології є важливим елементом мовної картини світу українців. Він відображає особливості народного мислення, традиційні уявлення, культурні моделі та символи. Наукова етимологія, натомість, забезпечує реконструкцію реального походження слова. Співіснування обох типів етимології становить особливу цінність для лінгвістики й шкільної освіти, оскільки дає можливість інтегрувати знання про мову, культуру, історію та фольклор у цілісний навчальний процес.

II.3. Народна етимологія в українській мовній традиції

Народна етимологія в українській традиції має глибоке коріння, сягаючи ще доби Київської Русі, коли переосмислення походження слів нерідко фіксувалося у літописах, апокрифах та фольклорних наративах. Уже в «Повісті врем'яних літ» спостережено випадки інтерпретації назв через змістові асоціації або прагнення осмислити їх шляхом народного тлумачення. Так, Нестор-літописець, пояснюючи назву *поляни*, виводить її від слова *поле*, тобто *відкритого простору*. Літописець не наводить наукової етимології, проте подає

народно-етимологічне тлумачення, що має більше семантичну, ніж історико-лінгвістичну природу.

Подібні спостереження фіксує О. Коман, зазначаючи: «Для староруського книжника природним було пояснити ім'я народу через місце проживання або помітну ознаку, що відкривалася його уяві» [9, 33]. Народна етимологія була своєрідним механізмом «наповнення» власних назв прозорим змістом, що відповідав рівневі знань та мовній картині світу давнього суспільства.

Численні народноетимологічні пояснення трапляються і в легендах про заснування міст. Наприклад, одна з поширених легенд тлумачить походження назви *Львів* через ім'я сина князя Данила – *Лева*: «І нарік град *Львовом* во ім'я сина свого *Льва*» (Літопис руський). Історики вказують, що ця легенда має під собою історичне підґрунтя, однак сам характер тлумачення демонструє типову народноетимологічну логіку – прив'язати топонім до антропоніма та конкретної події.

Показовими є народні пояснення гідронімів Дніпро та Дністер. У фольклорних тлумаченнях вони пов'язуються з дієсловами *нести* або *днити*, тобто «те, що тече», «те, що несе води». Як зазначає В. Яцій, такі тлумачення виникають через «прагнення пов'язати незрозумілу назву з більш прозорими елементами рідної мови» [30, 239].

Народноетимологічні пояснення зафіксовані і в легендах про антропоніми. Так, ім'я князя *Кия* народне тлумачення пов'язує із словом *кий* – «палиця», «жезл», що символізує княжу владу, хоча вчені вказують на його іранське або тюркське походження. Отже, народна етимологія давніх джерел виконує роль не стільки лінгвістичної, скільки культурної інтерпретації світу.

У середньовічних текстах також трапляються випадки переосмислення запозичень. Наприклад, слово *церква*, що має грецьке походження, у народній свідомості пов'язувалося з апелятивом *цур*, який нібито означав «бог» або «святе» [17, 15]. Це типове прагнення переосмислити чужомовні елементи через власні семантичні моделі.

Усе це свідчить, що народна етимологія була не просто мовним явищем, а й способом осмислення мовного простору, формування уявлень про походження світу та місця людини в ньому.

Народна етимологія в українській мові активно проявляється у фразеології, ономастиці та повсякденному слововживанні. У фразеологізмах народноетимологічні нашарування слугують засобом образотворення та підтримання зв'язку між словом і колективною пам'яттю. У фразеологічному фонді української мови трапляється чимало одиниць, які виникли через переосмислення незрозумілих слів. Наприклад, фразеологізм *дати гарбуза* походить від давнього обряду відмови сватам, але у народній свідомості слово *гарбуз* тлумачиться не лише як рослина, а й як символ «порожнечі», «нічого»: «Порожній гарбуз у народних уявленнях символізує відмову, бо містить пустоту всередині» [6, 94].

Інший приклад – *упіймати облизня*. Первісно *облизень* означав «лисий, гладкий камінь», однак у народі це слово пов'язали з дієсловом *облизувати*, і фразеологізм набув значення «залишитися ні з чим».

Фразема *іти до шмиги* теж має народноетимологічне підґрунтя: малозрозуміле слово *шмига* переосмислювали як щось *погане, неприємне*, якусь *біду*, відтак вислів набув значення «потрапляти в халепу».

Народна етимологія активно діє у сфері топонімії. Наприклад, ойконім *Бату́рин* у народі інтерпретується як похідний від *бити*, *батувати*, що пов'язано з історичними подіями зруйнування міста; хоча насправді «топонім має тюркське походження і означає 'укріплене місце'» [10, 197].

Назву *Канів* пояснювали як місце, «де кани (лебеді) жили», а *Гадяч* — від «гад». Подібні етимології, хоч і не наукові, демонструють механізм народного мислення, коли назва поселення осмислюється через значення відомого слова.

Цікавою є народна інтерпретація назви *Драгобрат*: у народі її пов'язували зі словом *драга* — «болото» або з фразою «дорогий брат», хоча цей ойконім мотивовано слов'янським автохтонним іменем-комполітом.

Народна етимологія поширена й за пояснення прізвищ. Так, прізвище *Сагайдачний* у народній свідомості пов'язане з *сагайдаком* – торбою для стріл, і це справді відповідає історичній реалії, проте в народних легендах це пояснення набуло романтизованого характеру: «*Сагайдачний* – той, хто ніколи не розлучається зі своєю зброєю» [9, 33].

Прізвище *Вишневецький* тлумачили як таке, що походить від «вишні», роблячи його символічним образом родючості чи добробуту, хоча реальне походження — топонімічне.

Антропоніми *Білецький*, *Зеленко*, *Синюк* також часто сприймалися як «кольорові» іменування, хоча в багатьох випадках відтінки забарвлення виникали вторинно, через народне переосмислення.

Народна етимологія є важливим дидактичним ресурсом, оскільки вона поєднує мовний, культурний і когнітивний аспекти навчання. Використання народноетимологічних текстів на уроках української мови сприяє розвитку етимологічного мислення, активізації словотворчих навичок та формуванню мовної картини світу учнів. Залучення народних тлумачень сприяє розвитку уміння бачити внутрішню форму слова. Як зазначає Н. Побірченко: «Слово живе, доки в ньому відчувається образ» [18, 74]. Саме народна етимологія дає змогу учням «відчути» слово, підвести здобувачів освіти до розуміння мотивованості та семантики лексичних одиниць.

Порівняння наукової та народної етимологій уможливорює формувати навички критичного аналізу мовного матеріалу. Учні навчаються розмежовувати науковий факт і народну інтерпретацію, що підвищує рівень їхньої мовної компетентності. Як пише Л. Мацько: «Зіставлення різних типів тлумачень активізує аналітико-синтетичні процеси мовного мислення» [13, 159].

Народноетимологічні тексти є цікавими за змістом та образністю, а тому сприяють формуванню мотивації до вивчення мови та історії. Вони розкривають особливості світогляду українців, дозволяють інтегрувати мову з історією, культурологією, краєзнавством. У народних тлумаченнях

віддзеркалена ментальність, уявлення про добро і зло, ціннісні орієнтації. За словами А. Коваль: «Ономастична народна етимологія є сховищем духовного досвіду народу» [8, 19]. Тож робота з такими текстами сприяє вихованню поваги до традицій і формуванню національної самоідентифікації.

Народна етимологія наочно демонструє: механізми семантичних зсувів, принципи асоціативного мислення, мотивованість семантики фразеологізмів та топонімів, вплив зовнішніх чинників на трансформації слова. У навчальному процесі такі тексти можна використати для вправ з етимологічного аналізу, визначення внутрішньої форми слова, порівняння наукової та народної етимологій, роботи з фразеологізмами та топонімами.

Отже, народна етимологія є важливою складовою частиною української мовної традиції. Вона фіксує процеси народного осмислення невідомих або запозичених слів, відображає світоглядні уявлення та мовну інтуїцію українців. Її прояви у фразеології, топонімії та антропонімії становлять цінний матеріал для дослідження як мовознавцями, так і культурологами.

Для сучасної методики навчання української мови народна етимологія несе в собі великий дидактичний потенціал, оскільки уможливорює поєднати вивчення мови з культурологічним контекстом, розвиває критичне та образне мислення учнів, формує національно-культурну компетентність, активізує інтерес до української мови.

II.3. Психолінгвістичні основи формування етимологічного мислення школярів

Формування етимологічного мислення учнів є важливим складником лінгвістичної освіти, оскільки забезпечує розвиток уміння осмислювати внутрішню форму слова, встановлювати його походження, розрізняти наукову та народну етимологію, а також усвідомлювати культурно-історичний контекст мовних явищ. Як зазначає М. Пентилюк, «мислення учня формується в діяльності, а мовленнєва діяльність є одним із найважливіших її видів» [14, 56].

Тому саме психолінгвістичні процеси лежать в основі формування здатності школярів до етимологічного аналізу.

Психолінгвістичні дослідження доводять, що встановлення походження слова, його мотивування та розуміння семантики є складними когнітивними операціями, які інтегрують довільну увагу, логічну пам'ять, асоціативне мислення, навички мовного аналізу та образне осмислення мовних одиниць. Формування цих умінь у шкільному віці є системним процесом, який залежить від розвитку лінгвістичної спостережливості, асоціативних механізмів і вікових особливостей мовного розвитку учнів. Основою етимологічного мислення є розвиток лінгвістичної спостережливості. Лінгвістична спостережливість – це здатність учня помічати, розпізнавати, аналізувати й пояснювати мовні явища, звертати увагу на їхню незвичність або проблемність. «Спостереження над мовою є вихідною точкою для формування глибокого мовного чуття» [18, 13]. Власне етимологічний аналіз починається з уміння учня побачити «незрозуміле» у слові, відчувати «питання» у його формі чи значенні. Експериментальні дослідження свідчать, що увага до внутрішньої структури слова формується поетапно. На сенсорному рівні учень чує й запам'ятовує слово, не аналізуючи його структуру. На порівняльному – учні помічають схожі звукові елементи в різних словах. Аналітико-синтетичний рівень – це свідчення того, що здобувач освіти починає ставити питання: чому слово таке? І нарешті концептуальний рівень – учень встановлює мотивування слова, його внутрішню форму. Ці етапи прямо пов'язані з формуванням етимологічного мислення [12, 86].

Школярі часто намагаються пояснювати походження слова інтуїтивно. Наприклад, *малина* – «бо маленька», *калина* – «бо коле»; місто *Борщів* – «бо готували борщ». Такі пояснення є типовими проявами народної етимології. Як підкреслюють учені, «народна етимологія – це прояв живої творчої свідомості народу, але шкільна освіта має навчити розрізняти образне й наукове» [14, 99]. Тож учитель має формувати в учнів аналітичну спостережливість, уміння зіставляти різні версії, критично ставитися до надто «очевидних» пояснень.

Методами розвитку лінгвістичної спостережливості є завдання на виявлення незрозумілих слів у тексті; складання питань до слова (чому? звідки? для чого?); порівняння подібних за звучанням, але різних за походженням слів; аналіз неправдоподібних етимологій у фольклорі чи художній літературі; робота з етимологічними словниками як із джерелом перевірки гіпотез.

Як зазначає Н. Місик, «уміння бачити мовне явище є важливішим за вміння відразу назвати його» [15, 87]. Саме тому розвиток спостережливості – ключова умова формування етимологічного мислення школярів.

Етимологічне мислення спирається на асоціативні механізми. Учені підкреслюють, що «мислення дітей є образним, і нова інформація засвоюється через поєднання відомого з невідомим» [21, 89]. Дослідження етимології в школі також ґрунтується на створенні аналогій, зіставленні образів, поєднанні звуків зі значеннями.

Психолінгвістика виокремлює такі типи асоціацій:

- звукові (фонетичні) – (учень пов’язує подібні за звучанням слова (*гора – гарячий, ранок – рана*). Такі асоціації часто стають підставою народноетимологічних тлумачень;

- семантичні (сміслові): ґрунтуються на схожості значень (*медуза – «бо медова»*);

- образні: учні спираються на візуальні або культурні образи, наприклад, пояснення гідроніма *Рось* через слово *роса*;

- культурні (етнокультурні) учень пов’язує назву з історією місцевості, легендами, традиціями [19, 226].

Ці асоціативні механізми мають бути спрямовані вчителем у правильне русло, адже саме вони є підґрунтям як для наукових гіпотез, так і для хибних народноетимологічних тлумачень. Тому слід застосовувати асоціативні прийоми в навчанні: складання асоціативних карт до слова; порівняння учнівських асоціацій і наукової етимології; виконання вправ типу «До якого слова подібне наведене слово?»; створення семантичних карток; виконання вправ на диференціацію істинних і хибних асоціативних зв’язків. Як

підкреслює О. Кузенко: «асоціації є механізмом доступу до глибинних шарів мовної свідомості» [18, 59], тому розвиток асоціативного мислення є необхідною умовою формування етимологічної компетентності.

Етимологічний аналіз – це когнітивно складна діяльність, що потребує доволі високого рівня абстрагування та логічного мислення. Тому важливо враховувати вікову динаміку роботи мовної свідомості школярів. Психологи зазначають, що в учнів 5–6 класу мислення переважно конкретно-образне; ґрунтується на очевидних, поверхневих ознаках; чутливе до яскравих історій, легенд, казкових етимологій. Це природно зумовлює зацікавленість дітей народною етимологією. Учням легше сприймати легенди про походження назв річок (*Псел, Інгул, Дніпро*), оповіді про імена героїв, казкові історії про топоніми (*Говерла, Писана Скала*). Педагогічно ефективно використовувати для здобувачів освіти цього віку казкові тексти, народні легенди, короткі оповідання-етимології, ілюстрації, карти, мультимедійні матеріали. Як пише Т. Торчинська, «мислення молодшого підлітка розвивається через оперування конкретними образами, які поступово ускладнюються» [21, 86].

В учнів 7–8 класу спостерігається перехід до логічного мислення. У цьому віці зростає здатність до абстрагування: учні навчаються зіставляти й порівнювати, формуються первинні навички логічного аналізу слова. Саме цей період є оптимальним для роботи з етимологічними словниками; побудови етимологічних гіпотез; зіставлення народних і наукових версій; аналізу морфемної структури слів. Дослідники підкреслюють, що в 12–14 років формується «сміслові узагальнення мовного матеріалу» [22, 267], що робить можливим системний етимологічний аналіз.

У здобувачів освіти, які навчаються у 9–11 класах, спостережено розвиток рефлексії та критичного мислення. Старшокласники мають розвинуту довготривалу пам'ять, логічне (поняттєве) мислення, рефлексивність, тобто здатність аналізувати власні думки, інтерес до наукового стилю мислення. У цьому віці доцільно застосовувати елементи наукового дослідження, роботу з різними джерелами (словниками, довідниками, історичними картами),

укладання учнівських наукових проєктів, міні-дослідження з ономастики рідного краю, порівняння етимологій, аналіз фразеологізмів з антропонімами й топонімами. Старшокласники легше сприймають критику народних етимологій і здатні зрозуміти наукові закономірності походження слова.

Отже, психолінгвістичні основи формування етимологічного мислення школярів ґрунтуються на розвитку лінгвістичної спостережливості, яка забезпечує вміння помічати незвичне в слові, формувати запитання й виявляти внутрішню форму; на асоціативному мисленні, що є природним механізмом виникнення як народних, так і наукових етимологій, і повинно цілеспрямовано формуватися в навчанні; на врахуванні вікових психологічних особливостей, які визначають зміст, форми та прийоми роботи з етимологічним матеріалом у старших класах.

Розвиток мовленнєвого мислення є процесом, у якому здобувач освіти не лише засвоює мову, а й формується як особистість, здатна до самостійних інтелектуальних дій. Тож етимологічне мислення слід розглядати як один із важливих напрямів розвитку мовної особистості учня в сучасній школі.

РОЗДІЛ III.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ОНОМАСТИКУ ТА НАРОДНУ ЕТИМОЛОГІЮ В ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

III.1. Аналіз чинних освітніх програм і підручників щодо представлення ономастики та етимології

Державний стандарт загальної середньої освіти передбачає формування мовної компетентності учнів на основі системного вивчення словникового складу, граматики, стилістики та розвитку мовленнєвої діяльності. Ономастичні знання, хоча й не виділені в окремий блок, є невід'ємною частиною формування лексичної компетентності, зокрема в аспектах розпізнавання власних назв у тексті, аналізу семантичної та культурної значущості онімів, формування уявлень про походження слів через народну та наукову етимологію.

Наприклад, у 5–6 класах важливою постає робота зі словниковим запасом школяра, що включає ознайомлення з географічними назвами, іменами видатних діячів, а також з історичною та культурною інформацією, яка відображена у фразеологізмах. Відповідно до стандарту, учні повинні вміти: визначати тип власної назви; пояснювати походження та значення окремих онімів; застосовувати власні назви у мовленні та письмі правильно й доречно.

Аналіз підручників з української мови для 5–11 класів показав, що ономастичний матеріал розподілений між розділами «Лексика», «Фразеологія», «Стилістика», однак часто має фрагментарний і довільний характер. Основні тенденції такі: у 5–6 класах – початкове ознайомлення з власними назвами, включаючи найпоширеніші антропоніми та топоніми; використання казок, легенд, фольклору; у 7–8 класах – розширення поняття про ономастику, введення народної етимології, робота з фразеологізмами та історичними

текстами; у 9–11 класах – систематизація знань, робота з науковою етимологією, аналіз походження власних назв у літературі та історичних джерелах.

Недоліками підручників вважаємо нестачу системності (матеріал розпорошений і не підкріплений методичними завданнями), обмеженість джерел (переважно тексти художньої літератури, мало довідкових та наукових словників), відсутність міжпредметних зв'язків (не завжди враховується історико-культурний аспект).

Уважаємо, що є багато можливостей для вдосконалення подачі матеріалу, як-от: інтеграція ономастики з історією, географією, літературою; включення вправ на порівняння народної та наукової етимології; використання карт, довідників, інтернет-ресурсів для дослідницьких завдань.

III.2. Система вправ і завдань для формування навичок ономастичного та етимологічного аналізу власних назв

При вивченні у закладах загальної середньої освіти ономастики та народної етимології слід застосовувати комунікативно-діяльнісний підхід, який передбачає організацію навчального процесу через активну мовленнєву діяльність учнів [18, 187]. Його реалізація включає роботу в групах та парах для обговорення походження слів, створення міні-проектів «Історія власних назв нашого міста», інтерв'ю та опитування старожилів щодо топонімів, рольові ігри з використанням фразеологізмів.

Застосування інтерпретаційного методу уможливорює аналізувати значення власних назв, їх семантичну структуру та культурну значущість. Дослідницький метод передбачає проведення міні-досліджень, складання етимологічних словників, зіставлення наукових і народних версій походження власних назв.

Важливою є робота з текстами (літературними, фольклорними, історичними, науковими), картами (географічними, історичними,

етнографічними) та джерелами (етимологічними словниками, топонімічними довідниками, ономастичними словниками, архівними матеріалами). Методично ефективно поєднувати роботу з різними джерелами для формування комплексного уявлення про власні назви та їхню наукову і народну етимологію.

Пропонуємо систему вправ і завдань для формування ономастичних та етимологічних уявлень здобувачів загальної середньої освіти.

1. Вправи на розпізнавання та класифікацію онімів.

1) «Визнач тип власної назви» (антропонім, топонім, гідронім, зоонім).

2) «Пошук онімів у тексті» з подальшою класифікацією.

3) «Розпізнай народну етимологію» – учні знаходять власні назви, що мають народні пояснення.

2. Аналітичні та творчі етимологічні завдання.

1) «Склади етимологічну довідку» (аналіз історичного походження слова).

2) «Порівняй народну та наукову етимологію» (аналіз фразеологізмів і прислів'їв).

3) «Створи легенду про слово» (розвиток творчого мислення та асоціативності).

3. Завдання з фольклорними, літературними, історичними матеріалами.

1) Виявлення антропонімів у казках і легендах.

2) Аналіз топонімів у регіональних словниках ойконімів.

3) Складання хронології походження власних назв історичних місцевостей.

4. Проєктна діяльність (розвиток дослідницьких умінь, критичного мислення, навичок роботи з джерелами)

1) «Дослідження власних імен у класі».

2) «Назви місцевості та їх історія».

3) «Шкільний ономастичний словник».

Отже, ономастика і народна етимологія виконують важливу освітню функцію: формують у школярів лінгвістичну, комунікативну та культурологічну компетентність. Народна етимологія є ефективним засобом розвитку асоціативного та образного мислення, формує критичне ставлення до

мовних явищ. Ономастичний матеріал забезпечує розвиток мовної спостережливості, аналізу власних та географічних назв, розуміння історико-культурного контексту слів.

Здійснене дослідження показало, що розвиток лінгвістичної спостережливості, асоціативного мислення та врахування вікових особливостей учнів є основою ефективного навчання ономастики та народної етимології. Учні спочатку часто сприймають етимологію через казкові, легендарні та образні пояснення, а далі здатні до логічного аналізу та порівняння народних і наукових версій походження слів.

Аналіз чинних освітніх програм і підручників показав, що Державний стандарт передбачає формування мовної компетентності, яка включає роботу з власними назвами, однак ономастика та народна етимологія представлені у підручниках фрагментарно. Необхідно удосконалювати навчальний матеріал: систематизувати, уводити дослідницькі завдання, активно впроваджувати міжпредметну інтеграцію.

ВИСНОВКИ

На рівні сучасних досягнень ономастики, в умовах, коли ця галузь знань сформувалася в самостійну науку, актуальність дослідження власних назв загальновідома. Проте у закладах загальної середньої освіти ні топоніміка, ні антропоніміка, ні інші складові компоненти ономастики окремо не вивчаються. Важливим є здійснення такої роботи на уроках української мови, або під час проведення додаткових, позаурочних занять. Народна етимологія часто приводить до хибних потрактувань походження того чи того оніма, тож робота з народноетимологічним потрактування походження тієї чи тієї власної назви теж потребує уваги на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти.

У результаті виконання магістерської роботи ми дійшли таких висновків:

1. Найбільш ефективними на уроках української мови при вивченні елементів ономастиків та явищ народної етимології є комунікативно-діяльнісний підхід, інтерпретаційний та дослідницький методи, робота з текстами, картами, словниками та довідниками. Використання цих підходів дає змогу поєднати мовну практику з пізнавальною діяльністю, розвитком критичного мислення учнів.

2. Ономастична робота в закладах загальної середньої освіти сприяє розвитку мовної компетентності учнів (вивчення власних назв допомагає глибше усвідомити будову української мови, її семантичні та словотвірні особливості); формуванню національної ідентичності (ономастика безпосередньо пов'язана з історією, культурою й традиціями українського народу; опрацювання походження і значення назв населених пунктів, річок, історичних постатей формує у здобувачів відчуття приналежності до культурного простору України).

3. Ономастична інформація органічно інтегрується у вправи з лексики, граматики, стилістики, роботу з текстом, збагачуючи словниковий запас і

мовленнєву практику учнів. Вони вчаться працювати з джерелами, аналізувати карти, словники, історичні документи, порівнювати факти, робити висновки, тобто опановують базові навички наукової роботи.

4. Народні етимології демонструють, як носії мови інтуїтивно пояснюють походження слова, спираючись на власні асоціації, життєвий досвід і культурні уявлення. Такі версії нерідко зберігають сліди давніх міфів, легенд, вірувань чи етнокультурних реалій. У народноетимологічному тлумаченні можуть відбиватися архаїчні уявлення про походження географічних назв, предметів побуту, природних явищ.

5. Доповнивши вправи та завдання чинних підручників окремими питаннями з ономастики, супроводжуючи їх ґрунтовним і зрозумілим коментарем учителя, можна і вкрай необхідно формувати уявлення про ономастику та народну етимологію на уроках української мови.

6. Розроблені нами вправи включають завдання на розпізнавання та класифікацію онімів, аналітичні та творчі етимологічні вправи, роботу з історичним, фольклорним, літературним матеріалом, проєктну діяльність (дослідження власних імен людей, назв поселень). Це сприяє формуванню цілісного уявлення про ономастичний матеріал, наукові і народні етимологічні пояснення.

Отже, формування уявлень про ономастику та народну етимологію в учнів загальної середньої освіти є цілісним процесом, що поєднує теоретичну підготовку, психолінгвістичну основу, методичне забезпечення та практичну діяльність. Запропонована система навчання, що ґрунтується на комунікативно-діяльнісному, інтерпретаційному та дослідницькому підходах, забезпечує високий рівень засвоєння матеріалу, розвиток мовної, культурологічної та дослідницької компетентності учнів, а також формування критичного та асоціативного мислення, що є необхідною умовою сучасної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воляннюк І. Актуальність вивчення ономастики в школі. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2. С. 109–111.
2. Герета Т. Вивчення топонімів на уроках рідної мови. *Сільська школа: стан, проблеми, перспективи*. Київ: Знання, 2009. С. 41–43.
3. Гнатюк В. Аматорська топоніміка: потрібна розумна межа. *Дивослово*. 2011. № 4. С. 34–35.
4. Данилюк О. К. Вивчення ономастики майбутніми вчителями. *Педагогічні науки*. 2013. Т. 21. С. 83–85.
5. Данилюк О. К. Сутність мовленнєво-комунікативної культури майбутнього вчителя. *Педагогіка: зб. наук. праць*. Луцьк, 2015. С. 137–143.
6. Дешкевич В. Ономастичний матеріал на уроках української мови. *Лінгвогеографія Черкащини*. Київ: Знання, 2012. С. 93–94.
7. Друзь В.Г. Здійснення мовної освіти школярів. Київ: Освіта, 2012. 120 с.
8. Коваль А. Життя і пригоди імен. Київ: Освіта, 2008. 160 с.
9. Коман О. Екскурс до таємниці імені та прізвища твого. *Розкажіть онуку*. 2013. № 3. С. 32–33.
10. Котович В. Ойконімія України як лінгвокультурний феномен. Дрогобич: Посвіт, 2020. 448 с.
11. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень: (Географічні назви на -ичі). Київ: Наукова думка, 1981. 286 с.
12. Курило О. Розвиток соціокультурної компетентності учнів на уроках української мови засобом матеріалу з ономастики. *Науковий вісник XIII: зб. наук. праць ст. ф-ту початкової та мистецької освіти*. Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 86–89.
13. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навч. посібник. Київ: Вид-во НПУ, 2017. 607 с.

- 14.Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах /за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2014. 400 с.
- 15.Місик Н. Проблемна група «Українська ономастика» як одна із форм ономастичної роботи на факультеті початкової освіти. *Науковий вісник ХІ: зб. наук. праць студентів ф-ту початкової освіти*. Дрогобич: Посвіт, 2015. С. 84–87.
- 16.Лучик В. Народна і наукова етимологія топонімів України. URL: <https://www.inmo.org.ua/assets/files/Luchyk.%20Narodna%20i%20nauk.%20etym..pdf>
- 17.Олексенко В. П. Лабіринтами ономастики. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2013. № 7 (47). С. 12–15.
- 18.Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання в сільській школі / За ред. Н. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2012. 229 с.
19. Подлевська Н. Вивчення топонімів на уроках української мови. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 6 (2). С. 220–228.
- 20.Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д., Ткачова Н. Харків: Ранок–НТ, 2012. 256 с.
- 21.Торчинська Т. А. Онімія підручників з рідної мови для початкових класів. *Мовознавство. Літературознавство. Методика: зб. наук. і навч.-метод. праць*. Вип. І. Київ: Знання, 2009. С. 85–89.
- 22.Торчинська Т. Ономастична підготовка майбутніх учителів. *Навчально-виховний процес в середній та вищій школі*. Вип. 3. Умань, 2007. С. 266–268.
- 23.Торчинський М. М. Українська ономастика: навч. посібник. Київ: Міленіум, 2010. 238 с.
- 24.Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. Русанівський, О. Тараненко (співголови) та ін. 3-є вид. Київ: УЕ ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
- 25.Фридрак В. Складні слова і народна етимологія. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine30-17.pdf>

26. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). Київ: Наукова думка, 1991. 268 с.
27. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен). Київ: Наукова думка, 1995. 362 с.
28. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відіпеліативних антропонімів). Львів: Світ, 2004. 320 с.
29. Шестакова С. Активність лексико-семантичного способу словотвору в системі номінації власних назв. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. № 627. 2014. С. 28–32.
30. Яцій В. Ойконімія Івано-Франківської області: історико-етимологічний словник. Київ: Наукова думка, 2015. 388 с.